

Multiculturalitat a l'andorrana: postals, mites i reptes

Yvan LARA i SÀNCHEZ

Postals

La primera postal que em ve al cap –i reconec que és poc exòtica— és una caixa registradora de les que teníem a Andorra abans dels euros, aquelles que tenien espais tant per als francs com per a les pessetes. I les pantalles dels bancs on s’anunciaven els tipus de canvi.

El triple sistema educatiu públic que tenim des d’ara ja fa una pila d’anys, amb escoles andorranes, escoles franceses i escoles espanyoles –algunes d’espanyoles-espanyoles i d’altres de catalanes i catòliques—.

Les dues fronteres i l’espai interior que queda dins d’elles, Andorra, i les seves interaccions amb els estats veïns.

Les meves fotos de classe, i especialment una –que no té res d’excepcional però que tot just la repassava no fa gaire— amb una trentena d’alumnes de deu nacionalitats diferents.

Els balcons quan hi ha un mundial de futbol i veus tot de banderes d’aquí i d’allà, de molts allàs penjats aquí.

La família del Fu sopant al vietnamita la nit de Nadal.

L’ordre dels canals de la tele a casa dels pares, les franceses primer, Tele Fira al 7, la Uno al 8.

Els dissabtes al migdia al Las Vegas, sortint d’escola.

La renglera de begudes alcohòliques d’un supermercat qualsevol. O la dels berenars i els esmorzars. O encara millor: la dels fulls per a classificadors de qualsevol papereria. Un quiosc (quan encara hi havia quioscos).

El meu equip de bàsquet.

La fila esfilagarsada de pisters i monitors d’esquí fent dit a primera hora del matí per pujar a treballar a pistes. Les converses amb ells quan n’agafaves un.

Jo mateix corregint *switcho* amb un canvi quatre línies més avall, quan parlaré de canviar de pestanyes.

Fins aquí els primers resultats que m’apareixen quan faig una cerca d’imatges al meu buscador particular i hi poso Andorra + diversitat + particularitats (perquè multiculturalitat encara no sé gaire

què vol dir, o no m'acaba de satisfer del tot com sona –després hi tornem). Si canvio de pestanya i passo del cercador d'imatges al general, hi trobo alguna postal una mica més llarga però molt representativa de les particularitats que veig a la nostra convivència multicultural (ja hi tornem a ser). Repassem-ne quatre.

La primera. Quan ens trobem algú que no parla català o algú que, tot i parlar-lo, insereix paraules en un altre idioma. Si aquesta altra llengua és el castellà, ho trobem *cutre*, hi veiem poca integració. Si, en canvi, és el francès, hi trobem un punt *cool* i *chic*, ens sembla culte i fins i tot, encara, un punt exòtic. Si fóssim a Catalunya, aquesta associació podria llegir-se des de moltes perspectives que, tanmateix, crec que a Andorra no acaben de tenir gaire sentit.

La segona. Grups culturals (o més aviat persones d'origens regionals, nacionals o ètnics) molt marcats als països del nostre entorn, diana principal de discursos d'odi i d'actituds de rebuig i de menyspreu a les societats receptores (o a les societats on no són majoritaris), com ara els magribins, els gitanos o els paquistanesos, viuen aliens en bona part a aquest clima hostil a casa nostra (el possessiu, evidentment, els inclou). Indis, marroquins o gitanos són poblacions que viuen perfectament integrades en el paisatge cultural andorrà, no sobta la seva presència, no generen menyspreu ni rebuig o, com a mínim –i aquest és el barem–, són vistos de manera quasi idèntica a com ho són els andalusos, els francesos o els europeus en general. No és una qüestió de lloc d'origen –com explica molt bé sempre la Teresa San Román–. El que explicarà l'estigmatització d'un grup o l'altre serà més aviat el lloc que ocupa en l'escala social, el tipus de feines a què es dedica. D'aquí la posició típica que ocupa en el nostre sistema local d'estigmatització per lloc d'origen la població de procedència portuguesa. Els portuguesos a Andorra –els últims a arribar i requerits per a feines poc qualificades– acostumaven a ser percebuts d'una manera molt semblant a com la Colette Pétonnet (en la magnífica etnografia *On est tous dans le brouillard*) ens explica que eren percebuts els portuguesos i els espanyols a les ciutats franceses els anys seixanta i setanta del xx i a com són vistos ara els immigrants que van arribar després a aquelles mateixes ciutats. Nivells de rebuig similars i per motius similars però dianes diferents.

La tercera. El racisme entès –de manera molt reduccionista– com el rebuig per trets fenotípics sembla que es dona en menor mesura que en llocs del nostre entorn. De nou, no crec que això ens faci gaire millors, tan sols diferents (i d'explicacions poc autocomplaents en podríem trobar més d'una –després en proposaré una en concret–), perquè de xenofòbia, de lusofòbia i de classisme sí que en practiquem, és tan sols que en el motor d'aquestes actituds i conductes m'ha semblat observar que el pes dels trets físics és molt menor que en d'altres latituds. M'havia compromès a un assaig de per què i aquí el teniu: crec que en el nostre sistema de distinció per lloc d'origen, la frontera primària i més bàsica, la que distingeix entre nosaltres i els altres, entre els d'aquí i els de fora, és, de fet, l'única frontera important. Podem deixar espanyols i francesos a banda, però en general, allò distintiu és que no siguis d'aquí, no d'on siguis o com siguis. Un cop no ets d'aquí, tant és la ramificació subseqüent, els de fora queden força equiparats entre sí, un fet força coherent amb el fet de ser una societat petita amb vocació d'una certa supervivència, amb la realitat d'una societat on els nacionals amb avis nacionals són una ínfima minoria de la població i amb l'enorme quantitat de nacionalitats diferents que cada dia passen pels seus carrers.

I la quarta. L'absència de guetos. Podem parlar de concentracions territorials de poblacions d'un mateix origen, com els britànics a diferents pobles de la Massana o els argentins i els xilens a qui

per l'estacionalitat –i les implicacions en l'habitatge que això comporta— i per l'incentiu de viure prop de les pistes, els acostumes a veure molt vinculats entre ells, però en cap cas estariem parlant, ni forçant ni pervertint el concepte, de guetos.

Fins aquí, el que m'ha semblat veure com a observador participant d'aquest país nostre, amb tots els biaixos acumulats de la meua biografia. De fet, però, no es tracta tant de coses vistes com de coses mirades. Perquè hi he hagut de parar atenció. Perquè m'he fet la pregunta de la diversitat cultural i de la multiculturalitat jugant al joc de llegir aquests conceptes com acostumen a ser llegits de manera popular i mediàtica: des de l'etnicitat, des de la nacionalitat, des de la diversitat per lloc d'origen. Per això he parlat, fins ara, de postals, perquè parlar de postals em remet a aparences, a allò anecdòtic, a allò estereotípic. El que defensaré, en canvi, en aquesta segona part, és que tot plegat té un punt mític. Que de diversitat no n'hi ha tanta i si que n'hi ha, la cosa no sol anar gaire ni d'origens ni d'ètnies.

Mites

Si us demano quina és la setena nacionalitat més present a Andorra, crec que us costaria endevinar quina és. Les sis primeres –feu l'exercici— segur que les endevineu. Però... i la setena? Solucionari: andorrans, espanyols, portuguesos i francesos, els quatre primers. Fins aquí, cap dubte. Amb les dues següents potser tindríem més dubtes però si us dic argentins i britànics, poques sorpreses. Els setens, però, són els italians. Potser haguéssim dit indis, potser marroquins, potser xilens, potser d'altres zones d'Europa. Però no, italians. Què ho fa? M'atreveixo a dir que la nostra mirada esbiaixada, massa centrada en nacionalitats i llocs d'origen. En primer lloc, segurament molts d'aquests italians són també argentins que s'han registrat amb la nacionalitat europea, però si ens els trobéssim pel carrer, mentalment els classificaríem com a argentins. En segon lloc, com a andorrans hi trobem moltíssima gent d'origen espanyol, francès, portuguès, indi o marroquí..., fruit d'un procés de nacionalització que ha fet minvar de manera dràstica la xifra de nacionals registrats d'altres països però que, tanmateix, no evita que quan ens creuem pel carrer ens classifiquem encara com a *indis*, *marroquins*, *portuguesos* o *espanyols*. La gràcia, aquí, rau a no confondre les coses. Així com els llocs d'origen no ens acaben sent útils per repartir drets –d'això se n'encarregaran les adscripcions nacionals—, la nacionalitat no ens fa cap servei per abordar la qüestió de la diversitat cultural. Les estratègies rere les voluntats d'obtenció o de no obtenció d'una nacionalitat, a més, són tan diverses (cosa que s'explica molt bé a *Devenir français*, de François Masure), que la foto fixa de distribució de la població per nacionalitats, tan sovint apel·lada per parlar de diversitat, no ens serveix de gaire. Ni pels transvasaments entre nacionalitats ja esmentats ni tampoc perquè per sota de les adscripcions nacionals administratives operen d'altres conceptes i forces classificatoris, com el qüestionable i qüestionat *nats a Andorra* o els seus equivalents contemporanis –i ara ja sense contrapart administrativa— del tipus *Però tu vas néixer aquí?*, o *Però els teus pares d'on van venir?*

Segon mite: si ve molta gent d'un altre lloc, farà que canviï la nostra manera de fer. En primer lloc, caldria veure que aquest *la nostra manera de fer* vulgui dir alguna cosa. En general, però, obrir les portes a persones de cultures diferents no implica que hi hagi fenòmens de substitució cultural ni una influència cultural molt forta ni tan sols un ànim de colonitzar el territori d'acollida o de canviar o de transformar res. Fixem-nos per exemple en el cas dels xinesos on com a mínim fins ara no han

demostrat mai una voluntat de fer la competència a la globalització cultural a l'americana o a l'exportació de l'*american way of life*; fins ara han volgut guanyar poder, influència i pastís econòmic global però sense entrar en invasions culturals, anant directament a la influència política i a la colonització econòmica. A Andorra ens passa una cosa força semblant amb bona part dels qui han vingut: sí que trobem pizzeries i restaurants de pasta, però més enllà d'això, no hi ha hagut una imposició d'una altra cultura, aquí. I això per molts motius, molts dels quals se centraran en el no de la frase anterior, d'altres en *imposició* i d'altres en l'origen d'aquestes cultures que pretesament volen envair-nos.

Tornem a la meua foto de classe. Tot i que convivia amb gent d'origens molt diversos, després, si fa o no fa, pel que fa a referents culturals o a marcadors culturals... és que ens assemblàvem tots molt. Les bromes que ens fèiem, com vestíem, com parlàvem, la gent a qui idolatràvem, el que havíem vist el vespre anterior a la tele. Un programa a M6 i després el Buenafuente, un partit del Barça, una sèrie a la francesa, una samarreta del Jordan, cd de punk americà i britpop i rapers francesos a NRJ... Si alguna cosa ens distingia era més per efecte generacional, per adscripció a tribus urbanes (rapers, *quillos*, ...), per ser dels del bàsquet, dels del rugbi o dels del futbol, o, en el meu cas —anava a l'escola francesa— pels qui tenien més referents francesos de cultura popular o audiovisual i s'havien integrat més a partir d'ells (en el meu cas, alemanys, finlandesos, belgues i francesos). Però no per origen. El lloc d'origen propi o dels pares no jugava cap rol destacat a l'hora de distingir-nos. No. Si hagués de destacar només dues coses que expliquéssim com érem, destacaria dues forces. Una que ens formatava a tots plegats segons un mateix patró: els referents compartits, amb predomini claríssim de la cultura popular i audiovisual nord-americana, espanyola, catalana i francesa. L'altra força, en canvi, ens distingia de manera més subtil però significativa: la del sistema educatiu on estudiaves, que determinava en darrera instància la manera de construir el pensament, d'abordar els problemes, i això, tot i que no és tan aparent, és molt interessant quan parlem de cultura. A mi, encara ara i tot i que després hagi vingut una etapa de formació universitària i l'acumulació d'experiència professional de molts dels qui m'envolten, em resulta extraordinàriament fàcil deduir qui ha estudiat en un sistema educatiu o en un altre. Això potser sí que ens distingia més entre nosaltres, ens creava petites diferències. Si pensem en els nostres referents, ens fixem en els nostres marcadors culturals o analitzem la nostra experiència quotidiana, el que acabàvem fent al llarg del dia... veiem, en canvi, que portàvem una vida extraordinàriament semblant. Per tant, la diversitat cultural, que quan l'invoquem acostuma a ser llegida en un sentit ètnic o nacional, no aplica gens aquí, no explica pràcticament res. Potser el que ens explicaven els avis als uns i als altres no era el mateix, potser a l'hora de seure a taula els nostres pares no ens deien exactament les mateixes coses i potser el sistema de metàfores que operava no era idèntic però en aquesta olla barrejada que són les cultures, la dels meus companys de classe i la meua s'assemblava moltíssim i un antropòleg que hagués vingut de fora dubto que hagués fet gaires anotacions destacant diferències entre nosaltres. I això és potser un dels èxits del país i un dels arguments més potents per defensar la nostra estructura educativa i per defensar el caràcter públic de tot plegat però això ja són figures d'un altre paner.

Tercer mite. Acostumem a pensar que en aquesta trama de substitució o modificació significativa de la cultura d'una societat quan entren diferents cultures en contacte, la societat receptora en termes demogràfics juga un rol passiu que, fins i tot, acostuma a ser associat a un rol de víctima. En

el cas d'Andorra, però, quan s'ha donat substitució cultural, aquesta no ha estat imposada sinó buscada. Quan invoquem el nostre equilibri amb els dos estats veïns –i planyem que el plat francès de la balança pesi cada cop menys— i busquem i incentivem que elements de les cultures que ens envolten siguin molt presents a casa nostra. Quan triem la paella com a plat nacional als seixantes i setantes perquè sabem que tindrà ganxo amb els turistes. Quan a Arinsal i a Soldeu tenim tot de pubs anglesos i irlandesos i recreem un ambient *british* no perquè tinguem una gran població provinent d'aquelles latituds sinó pensant que els turistes que vinguin s'hi sentin com a casa. Quart mite. De què parlem quan parlem de multiculturalitat. Quan parlem de cultura, ja ho hem dit, la idea que tenim al cap és la de cultures molt diferenciades les unes de les altres i que ara entren en contacte, molt diferents entre elles i en molts aspectes. Tenim al cap una definició de cultura com un paquet complet i tancat. Com la d'E. B. Tylor el 1871 a *Primitive Culture*, quan definia la cultura com un tot, com a “that complex whole which includes knowledge, belief, art, morals, law, custom, and any other capabilities and habits acquired by man as a member of society”. Com la dels grans popes de l'antropologia del xx quan se'n van a descobrir altres cultures: quan Malinowski se'n va a les Trobriand, Evans-Pritchard amb els nuer del Sudan o Margaret Mead a Samoa, hi van a veure cultures en el seu conjunt, a estudiar com són de diferents a l'hora d'organitzar-se políticament i econòmicament, com organitzen la procreació i en què basen les seves relacions de parentiu, en què creuen i com ho expressen en el pla simbòlic i ritual, etc. En canvi, a nosaltres, a les poblacions amb què entrem en contacte, el que ens distingeix són coses molt més petites, molt més específiques, molt menys aparents, molt menys sistemàtiques, molt menys estructurals. Potser ens servirien més de referents monografies com l'*Street Corner Society* de Whyte –on ens explica com la gent d'origen italià viu als afores de Boston— o *Corps et âme*, del Loïc Wacquant, al voltant de la cultura de la boxa... Potser en el nostre cas guanyàriem molt si ens miréssim la cultura més des d'aquest àmbit i ens fixéssim, oblidant la part nacional o ètnica, com de diferent es comporten i es miren el món els que fan bàsquet dels que fan rugbi, els que anaven a la francesa i els que anaven a l'andorrana. Potser són aquestes les diferències que més ens han d'interessar perquè més ens parlaran de diversitat que no pas si anem a buscar sempre les diferències culturals des de la mirada que busca tribus pertot. Perquè, ja ho esmentat abans, si ens volem mirar amb els ulls d'un antropòleg clàssic, el resultat serà pobre i decebedor: ens diria que les grans coses de la vida les fem tots més o menys igual, creiem si fa o no fa en el mateix, treballem en un mateix sistema econòmic, parim als hospitals, deleguem una part substancial de la criança en escoles bressol i escoles, convivim amb els seus fills, recorrem una mica als avis, etc. (Potser, si tots fem coses molt similars, la nostra identitat és de quina manera particular ens apropiem d'aquesta cultura global, quina és la nostra manera particular de fer-ho.)

Comptat i debatut, potser no té gaire sentit parlar de multiculturalitat a Andorra. En un context de globalització cultural tan bèstia on tots fem coses tan semblants. En un país tan obert –obert en canal potser i tot— al turisme, on pensem tot sovint a exposar no tant el que som sinó el que els altres volen veure o trobar en nosaltres –o el que creiem que volen, vaja—. En un país i en uns temps amb una conciliació tan deficient per a una part important de la població, on molt sovint els dos espais principals d'interacció són la feina i l'espai domèstic i al primer no hi ha gaire espai per a la variabilitat cultural i al segon la globalització cultural d'arrel estatunidenca és monopolística. Més enllà de referències a trets exòtics particulars o de referències al patrimoni immaterial, que

aquella comunitat fa aquella festa, aquella altra fa aquella altra cosa, o aquell dia aquells es vesteixen d'aquella manera... és difícil parlar de diversitat cultural. Amb una aproximació a la cultura entesa com a cosmovisió, com a manera de veure la vida o de llegir i enfocar el món, com a manera d'articular o de configurar o de donar forma a la nostra vida quotidiana, és difícil parlar de diversitat significativa.

Dit d'una altra manera, tots els qui habitem aquestes valls ens assemblem molt entre nosaltres en aspectes culturals clau. I si no ens assemblem tant com s'invoca en discursos nostàlgics o d'exaltació de la tradició no és tant per les persones que han vingut de fora sinó per les idees i els productes culturals importats i que en bona mesura nosaltres mateixos hem volgut fer-nos nostres per guanyar-nos (millor) la vida.

Potser ens ajuda aquesta pregunta: si la població d'Andorra voltés els 80.000 habitants molt més per creixement natural que per creixement migratori, els nostres joves serien gaire diferents dels joves que tenim avui? La resposta segurament és molt més avorrida que les declaracions i els titulars alarmistes i apocalíptics que contempen com a únic escenari possible i inevitable el de la novel·la *Soumission* de Houellebecq. Un escenari que la nostra història desmenteix: amb un percentatge de persones d'origen estranger molt superior a les d'origen local, no només no s'han establert guetos ni tan sols situacions de juxtaposició cultural, amb grups altament diferenciats per lloc d'origen, sinó que l'evolució de la cultura local no ha canviat tant per l'arribada d'altres grups culturals com per l'empenta de la indústria cultural global i el condicionament de tot de qüestions a la promoció turística.

Reptes

Com hem vist, tant pel que fa a la convivència com pel que fa a casos d'estigmatització, la nostra és una societat amb moltes coses que podrien funcionar millor però amb coses que han funcionat més que raonablement bé. Que un estat que en molt poques dècades va multiplicar la població pràcticament per vint i on la població descendent d'aquells quatre mil i escaig que vivien aquí ara fa un segle representen una ínfima part de la població actual, composta per persones d'origens molt diversos, convisqui com conviu la societat andorrana actual i hagi sabut trobar un camí propi de viure en la globalitat, és un petit miracle i s'ha de celebrar. I tanmateix, sentim a parlar de dues andorres i podem observar en molts aspectes aquestes dues andorres; i si necessitem un indicador únic agafeu el de l'hora en què les persones han de plegar de la feina.

Si movem el focus de la diversitat a la desigualtat i ens deixem estar de mirades des de l'etnicisme, la conclusió pivotarà també de la imaginació a la realitat i hauríem de passar de centrar-nos en l'amenaça inexistent o exagerada de la substitució cultural per fer-ho en els inajornables reptes de cohesió d'origen socioeconòmic, aquests sí ben reals i palpables.

Potser, a més, els pilars que van fonamentar el petit miracle de la convivència encara hi tenen alguna cosa a dir. I aquí em venen dues preguntes al cap. Tindran les generacions que més s'han beneficiat de l'obertura cap a la diversitat el mateix grau d'obertura? I una segona, l'inici de privatització del sistema educatiu, i les portes i les temptacions que això obre a la distinció i a la diferenciació erosionarà aquestes condicions de possibilitat del nostre model de convivència?

Yvan LARA i SÀNCHEZ,
polítòleg, professor i investigador